

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Azra Mujkanović

"Nisi trebala": obveza darovanja milošte v bošnjaški kulturi

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Azra Mujkanović

Mentorica: doc. dr. Karmen Šterk

"Nisi trebala": obveza darovanja milošte v bošnjaški kulturi

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

*Zahvaljujem se roditeljema za neusahljivo podporo
in mentorici za spodbudne strokovne nasvete.*

"Nisi trebala": obveza darovanja milošte v bošnjaški kulturi

Darovanje je kulturna univerzalija, kar pomeni, da nešteto različnih form objema enako vsebino. Vendar vsaka kultura opremi dar s konkretnimi pravili, zaradi katerih izgledajo posamezne prakse darovanja vse drugo kot odraz ene institucije. Nekateri prakse navidez celo nasprotujejo splošnim definicijam darovanja. In eno takih praks preučujem v diplomskem delu. To je darovanje milošte v bošnjaški kulturi. Milošta izstopa po svoji lažni neobveznosti. Vedno jo spremlja izraz "nisi trebala" ali "ne bi ti bilo treba" (slov.), ki navidez kljubuje kulturno predpisani obvezi darovanja. Zanimalo me bo, kako se v milošti manifestirajo tri obveze, kot jih je v teorijo daru vpeljal Marcel Mauss. To so kulturno univerzalne obveze dajati, prejemati in vračati. Pri tem bom še posebej pozorna na ambivalentno podobo milošte oziroma kako konkretno darovanje darovanje milošte prikriva obvezo darovanja.

Ključne besede: milošta, dar, darovanje, bošnjaška kultura, obveza.

"Nisi trebala": the obligation of giving milošta in Bosniak culture

Gift giving is cultural universal, what translates into countless different forms embracing the same content. Each and every culture imprints gift with its own concrete rules that make individual practices look nothing like the reflexion of the same institution. Some practices even seem to contradict the culturally prescribed obligation of giving. This holds good for topic of my diploma thesis, which discusses giving milošta in Bosniak culture. Milošta stands out by its false appearance of being not obligatory. It is accompanied by a phrase "nisi trebala" or "you shouldn't have" (eng.), which defies the culturally prescribed obligation of giving. The thesis offers an insight into milošta and its manifestations of three obligations. These are cultural universal obligations of giving, receiving and reciprocating, which have been introduced to the gift theory by Marcel Mauss. Special attention will be given to the ambivalent image of milošta and the manner in which concrete giving of milošta conceals the obligation of giving.

Key words: milošta, gift, giving, Bosniak culture, obligation.

Kazalo

1	Uvod	6
2	Kaj je milošta?.....	9
	2.1 <i>Kdo?</i>	9
	2.2 <i>Komu?</i>	10
	2.3 <i>Kako?</i>	10
	2.4 <i>Kdaj?</i>	11
	2.5 <i>Kaj?</i>	11
3	Pojem milošta in njegovi pomeni.....	14
4	Obveza darovanja.....	17
5	Tri obveze in njihove manifestacije v darovanju milošte.....	20
	5.1 <i>Obveza dajati</i>	20
	5.2 <i>Obveza sprejemati</i>	22
	5.3 <i>Obveza vračati</i>	24
6	Sklep	28
7	Literatura.....	30

1 Uvod

Darovanje nas osrečuje. Praviloma, ker spremlja radostne trenutke, ko se okrog nas zberejo bližnji in nam poklanjajo skrbno izbrana darila. Tudi sama pomnim mnogo takšnih priložnosti. Vendar nekateri darovi iz mojega otroštva posebej izstopajo. Izstopajo, ker sem se navduševala nad darovi, ki niso bili poklonjeni meni. To so bile milošte, ki jih je prejemale moja mama. Gostje, ki so prihajale na obisk, so jih večinoma puščale na kavču v kuhinji, kjer so milošte ostale ves čas obiska. Ko so gosti odšli, sem z velikim navdušenjem kukala v plastične vrečke ali odvijala časopisni papir, v katerega so bile milošte zavite. Pogosto sem se spraševala, koliko različnih domov je videla steklena skleda, ki jo je tisti dan dobila moja mama, in ali jo bo ravno ona obdržala. Praviloma je ni. Vendar se nisem spraševala, zakaj ne. Ni me pretirano zanimalo, kajti na naš stari kavč v kuhinji je bila že odložena nova milošta. Tokrat v (ob)rabljeni darilni vrečki, ker je bilo tako bolj šik.

Tekom odraščanja in študija je otroško navdušenje zamenjala kulturološka prevzetost nad nenavadnimi kulturnimi fenomeni. Še posebej nad tistimi, ki sem jih (lahko) opazovala od blizu. Od zelo blizu. Kajti nekateri izmed njih so se dogajali v mojem domu. Vendar to ni edini razlog, da je milošta postala moj raziskovalni predmet. Cilj diplomskega dela je namreč ponuditi vsaj skromen vpogled v pristno bošnjaško kulturo, ki slovenski družbi ostaja skrita. Široka polja raziskovalnih možnosti se skrivajo za znano podobo uživanja ob čevapčičih in poslušanju otožnih sevdalink. Vendar je bošnjaška kultura mnogo več. Zato je delo namenjeno mladim druge generacije priseljencev iz Bosne in Hercegovine, ki ne poznajo kulture svojih staršev, in vsem drugim, ali še boljše Drugim, ki jih zanima bošnjaška kultura. Milošta s svojo eksotičnostjo pa pomeni izvrstno vabilo k temu.

Dejstvo, da milošta ni vsakdanji pojav v slovenski družbi, me je vodilo tudi pri oblikovanju strukture diplomskega dela. Prvi del je tako namenjen spoznavanju bralca s ključnimi značilnostmi milošte in samim pojmom *milošta*. Pojasnila bom, kdo in komu daruje milošto (akterji darovanja), kako (obred darovanja), kdaj (kulturno določene časovne točke darovanja) in kaj se daruje. V drugem

delu bom orisala temeljne teoretske koncepte in pojme, ki so pomembni za analizo milošte. Posebno poudarjeni bodo viri, ki preučujejo obvezo darovanja, kot jo je v antropološko teorijo uvedel Marcel Mauss. V zadnjem in hkrati glavnem delu bom teoretske ugotovitve aplicirala na konkretno prakso darovanja milošte. Zanimalo me bo, kako se tri obveze darovanja – dajati, sprejemati in vračati darove – manifestirajo v darovanju milošte. In seveda, kako jih konkretno darovanje milošte prikriva.

Moj raziskovalni predmet je torej obveza darovanja milošte v bošnjaški kulturi. Pri tem bom iskala odgovore na raziskovalno vprašanje, ki je natančneje osredotočeno na manifestacijo obvez. Zanima me, kako se posamezne obveze kažejo navzven. Vprašanje je botrovalo tudi oblikovanju dveh delovnih hipotez. Prva je, da je milošta obvezujoča praksa darovanja. In druga hipoteza je, da konkretno darovanje milošte prikriva obvezo darovanja.

Pri preučevanju sem uporabila tri kvalitativne metode raziskovanja. Vsebina teoretskega dela je rezultat analize sekundarnih virov o darovanju in povezanih temah. Teoretske koncepte sem v delu aplicirala na podatke o milošti, ki sem jih pridobila z dvema metodama – s polstrukturiranimi intervjuji in z opazovanjem z udeležbo. Z namenom preučevanja fenomena milošte sem v mestu Kozarac v občini Prijedor, Republika Srpska (Bosna in Hercegovina), opravila pet polstrukturiranih intervjujev. Vse sogovornice so bile Bošnjakinje, saj sem preučevala darovanje milošte izključno v bošnjaški kulturi. Intervjuji so vsebovali vprašanja o razumevanju pojma *milošta*, o osnovnih značilnostih in obvezah darovanja milošte. Pri izvedbi intervjujev sem naletela na zgolj eno težavo. Sogovornicam je bilo na začetku nelagodno govoriti o milošti, o kateri se sicer ne pogovarjajo. Trudile so se odgovarjati v skladu s kulturnimi pričakovanji. Ko sem jim pojasnila, da me zgolj zanimajo njihove izkušnje z darovanjem, so se sprostile in razgovorile. Sproščenemu pogovoru sta botrovala tudi moje znanje bosanskega jezika in poznanje predmeta preučevanja. Osnovne informacije o darovanju milošte sem pridobila z opazovanjem z udeležbo, ki je trajalo približno eno leto. V tem času sem opazovala predvsem obred darovanja milošte. Bodisi v mojem domačem okolju, ko so gostje mami prinašale milošte, bodisi v gosteh, ko je moja mama ali nekdo drug gostiteljici prinesel milošto. Tako sem zbrala zadostne podatke, da sem optimalno uporabila preostali

metodi raziskovanja. Pomagali so mi pri preučevanju sekundarnih virov, da sem prepoznala teoretske koncepte, ki so mi koristili pri pojasnjevanju milošte kot obvezne prakse darovanja. Hkrati sem z boljšim poznavanjem milošte uspela v intervjuje vključiti vprašanja, ki so bila primerna za moje sogovornice in so tudi omogočala najkoristnejše odgovore za mojo analizo. Nekaj osnovnih podatkov o milošti, ki sem jih zbrala z opazovanjem z udeležbo, sem tudi navedla v prvem poglavju diplomskega dela, katerega bistvo je podati definicijo milošte, da jo razume vsaki bralec.

2 Kaj je milošta?

Milošta je darovanje v bosanski kulturi,¹ ki ima mnoge različice. Najpogosteje in najbolj očitno so te determinirane z etnično pripadnostjo in religijo, ki se v Bosni in Hercegovini v mnogih kulturnih pogledih prekrivata. Po vojni za neodvisnost v devetdesetih letih prejšnjega stoletja so se namreč obstoječe razlike med Bošnjaki, Hrvati in Srbi poglobile in dobile religijski naboj, ki je bil v prejšnji državi Jugoslaviji tudi zaradi državne ideologije pridušen. Bošnjaki so muslimani (ali Muslimani, ko želijo označiti etnično skupino bosanskih muslimanov), Hrvati so katoličani in Srbi so pravoslavci. Uveljavilo se je mišljenje, da razlike med religijami določajo tudi razlike med narodi in, kar nas zanima, med kulturami. Četudi so se nekatere kulturne forme ohranile pri vseh treh skupinah, se je vsebina pri posamezni skupini spremenila kot negativ v primerjavi z drugima dvema. Ljudje posebej poudarjajo medsebojne razlike ali celo nasprotja. Zaradi teh razlikovanj je potrebno poudariti, da bom tokrat preučevala izključno darovanje milošte v bošnjaški kulturi,² na katero je vplival islam, natančneje hanefijska veja islama. Preden pridem do konkretnih vplivov religije na milošto, naj orišem ključne značilnosti dotičnega darovanja.

2.1 Kdo?

Milošta je menjava darov izključno med odraslimi ženskami, pri čemer je nujno izpostaviti, da so iz menjave izključene mlade neporočene ženske. V menjavi ne sodelujejo iz dveh razlogov. (1) Tradicija darovanja milošte med mladimi izginja. Tudi sogovornice so ne glede na svojo starost darovanje milošte pripisovale predvsem starejšim. Celo najstarejša sogovornica, ki je v šestdesetih letih, je poudarila, da "starejše ženske dajo več na to /milošto/, njim to več pomeni." (2)

---

¹ Pridevnik *bosanski* uporabljam izključno in samo, ko označujem splošne fenomene, ki vključujejo vse tri največje etnične skupnosti v Bosni in Hercegovini – Bošnjake, Hrvate in Srbe. Tako lahko govorimo o (splošni) bosanski na primer nošnji, kulinariki ali tradicionalni glasbi. Hkrati pa je vsako izmed kulturnih področij podrejeno tako nacionalnim kot tudi verskim vplivom, zato je mogoče v Bosni in Hercegovini razlikovati tudi hrvaško tradicionalno glasbo, bošnjaško nošnjo ali srbsko kulinariko.

² Omejeni obseg diplomskega dela in raznolikost fenomena milošte sta botrovala smotnemu izboru samo ene izmed različic milošte, kot jih determinirajo narodne in verske pripadnosti. Zaradi predhodnega poznavanja fenomena in enostavnega dostopa do informatorjev sem izbrala milošto v bošnjaški kulturi.

Hkrati poroka predstavlja prvo darovanje neposredno ženski, saj se takrat loči od svoje primarne družine, ki je prej prejemala in darovala milošte tudi v njenem imenu. S poroko se vzpostavi nova enota (ne nujno novo gospodinjstvo, če se žena in mož samo priselita k staršem enega od njiju), v kateri žena prevzame nalogo vračanja vseh darov, ki sta jih mladoporočenca prejela. S tem se vključi v mrežo darovanja in še pomembneje v nove družbene odnose z moževimi sorodniki in prijatelji. Splet vzpostavljenih poti darovanj naj bi potem ohranjale celo življenje.

Ključno je poudariti, da ženska praviloma ne daruje v svojem imenu. Milošto daruje in prejme kot predstavnica partnerske zveze, družine ali skupnega gospodinjstva. Razen če je starejša samka ali vdova, ki sama daruje in prejema. Milošta torej praviloma ni individualno dejanje posameznice (razen v omenjenem primeru), temveč menjava darov med družbenimi skupinami. Katerimi družbenimi skupinami?

2.2 Komu?

Menjava poteka izključno med sorodniki in prijatelji, zato je milošta privatni dar. Darovanje se obvezno odvija v zasebnih prostorih, ko pride darovalka na obisk k obdarovanki. Menjava se ne sme zgoditi nikjer drugje kot samo v domu obdarovanke. Darovalka ne sme darovati milošte, ko se naključno ali načrtovano srečata v javnih prostorih ali v zasebnih prostorih, ki niso obdarovankin dom. Zato se darovanje milošte obvezno veže na darovalkih obisk obdarovanke.

2.3 Kako?

Sam obred darovanja ima stroga kulturna pravila. Eno izmed njih narekuje, da mora darovalka milošto darovati čim bolj neopazno. Po povabilu, da vstopi v obdarovankin dom, mora poiskati nevpadljivo mesto, kjer bo brez besed odložila dar. Ker ponavadi druženje poteka v dnevni sobi, darovalke pustijo dar v prostoru, ki je pred vstopom v dnevno sobo. To je lahko predsoba, hodnik ali drugi bivalni prostor. Zgolj v primerih majhnega stanovanja ali hiše ali velike dnevne sobe, lahko pustijo milošto v prostoru, kjer bodo sedeli v času obiska. Ponavadi odložijo dar na mizo, nizko omarico ali oblazinjeno pohištvo, kjer ni v napoto. Včasih ga položijo tudi ob steno ali za vrata. Tudi obdarovanka se mora

vesti v skladu s kulturnimi pravili in posledično ignorirati darovalkih trud, da najde primerno mesto, kamor bi odložila dar, ki ga je prinesla. Če želi obdarovanka komentirati situacijo, ima zgolj dve izbiri. Lahko vpraša: "Zašto si (to) donosila?"³ Druga izbira pa je, da reče "Nisi trebala."⁴ V obeh primerih je praviloma darovalkina replika ena izmed variacij odgovora "Nije ništa."⁵ Tako imamo na eni strani obdarovanko, ki poudari, da milošta ni bila potrebna, in na drugi strani skromno darovalko, ki omalovažuje lasten dar, ki ga je najbrž skrbno izbrala. To je precej popačena slika veselih sorodnikov ali prijateljev, ki si darujejo iz naklonjenosti. Na tem mestu naj zgolj omenim še, da obdarovanka nikakor ne sme odviti darila, dokler darovalka ne odide. Praksa, ki je na Zahodu zaželeno in pogosto zapovedana, je pri darovanju milošte strogo prepovedana.

2.4 Kdaj?

Kulturno določenih priložnosti za darovanje milošte je ogromno in ni potrebno darovati ob vsaki izmed njih. Vendar to ne pomeni, da je izbira priložnosti arbitrarna. Ožja družina in zelo dobri prijatelji izmenjujejo darove ob vsakem obisku. Širša družina, ostali prijatelji in sosedje praviloma darujejo milošte ob večjih prelomih v življenju ali posebnih kulturno določenih časovnih točkah. Prvi so vsekakor rojstvo otroka, muslimansko obrezovanje dečkov (sunećenje), poroka, vselitev v novi dom, resnejša bolezen in smrt v družini. Objektivne časovne točke so najbolj podrejene vplivu islama, saj gre izključno za muslimanske praznike. To so predvsem kurban-bajram, začetek meseca ramazana, ramazanski obed v gosteh po dnevnem postu (iftar), ramazanski bajram in prirejanje skupinskih molitev v spomin pokojnim družinskim članom (mevlud, tevhid).

2.5 Kaj?

Kolikor različnih priložnosti za darovanje, toliko je možnosti za izbiro vsebine daru. Tukaj je nujno poudariti, da gre vedno za materialne stvari. Milošta nikakor ne more biti storitev ali pomoč pri delu. Vsaka posameznica se sama

---

³ *Zakaj si kaj prinašala?*

⁴ *Ne bi ti bilo treba.*

⁵ *Saj ni nič.*

odloči, kaj bo darovala, vendar nekateri izdelki se pogosteje pojavljajo v miloštah. To so predvsem kava, kocke sladkorja in nekaj sladkega – lahko so piškoti, rahat lokum (ratluk, lokum) ali bonboniera.⁶ Kot že omenjeno, darovanje poteka izključno ob obisku, ko obdarovanka gostom praviloma ponudi sok, nekaj sladkega in skuha turško kavo. Osnovna milošta tako posredno pokrije "stroške" gostov. Vendar se glede na priložnost darovanja spreminja tudi vsebina daru. Odražala naj bi potrebe obdarovanke ob tisti priložnosti. Ob poroki in vselitvi lahko milošta vsebuje tudi manjše potrebne izdelke za gospodinjstvo, kot so jedilni servis, jedilni pribor, set ali eno posodo za kuhanje, pekač, ognjevarno posodo, stekleno ali keramično skledo, set skodelic za kavo, set skledic ali set kozarcev. Ob rojstvu otroka lahko priložijo tudi oblačila za otroka. Pri obisku družine z otroki priložijo milošti bonbone, čokolado ali druge sladkarije za otroke. Včasih dajo otroku namesto ali poleg tega tudi manjšo vsoto denarja. Ko obišejo bolnika, kavo in sladkor zamenja sadje. Neredko priložijo tudi tetrapak sadnega gostega soka. Ko želijo darovati večjo milošto, osnovno milošto s kavo, sladkorjem in sladkim dopolnijo z brisačami, s kompletom kuhinjskih krp, kuhinjskim prtom, posteljnino, z moškimi srajcami, ženskimi ali moškimi nogavicami ali s katerim od izdelkov za gospodinjstvo, ki sem jih naštela zgoraj. Pri darovanju oziroma vračanju milošte⁷ darovalke načeloma upoštevajo, kaj so nazadnje prejele od osebe, ki ji želijo vrniti milošto. V skladu z njeno milošto izberejo vsebino daru. Ker so ženske vključene v široko mrežo darovanja, ne morejo pomniti vsebine daru prav vsake darovalke, ki jim je prinesla milošto. Zato jih pogosto hranijo, kot so

---

⁶ Bonboniere so zelo cenjene v darovanju milošte. Ponajveč zaradi visoke cene in družbeno določene večvrednosti teh lično zapakiranih čokoladic, ki v nižjem in srednjem cenovnem razredu zgolj redko izstopajo po svoji kakovosti. Kaj je torej tisto, kar jih naredi tako posebne, da jih ljudje tako radi prejemajo in še rajši darujejo? Nemara njihova potratna embalaža ali natančneje praznina, ki ločuje izdelek (čokoladice) in embalažo (škatlo). Slavoj Žižek (2010) pravi, da "/t/a materialna ('realna') praznina v središču seveda zastopa strukturno ('formalno') zev, zavoljo katere ni noben proizvod 'zares TISTO' in noben proizvod ne zadosti pričakovanju, ki ga rodi" (Žižek 2010, 111). Bonboniera (kot znani Žižkov Kinder jajček) je eden izmed izdelkov, ki obljublja "več", saj ne kupujemo, darujemo ali prejmemo samo peščice čokoladic v preveliki škatli. Kupujemo, darujemo ali prejmemo ta neopredeljivi "več", objekt a, za katerega Žižek pravi: "Funkcija tega 'več' je seveda v tem, da zapolni praznino nekega 'manj', da nas kompenzira za dejstvo, da blago po definiciji nikoli ne izpolni svoje (fantazmatske) obljube." Drugače rečeno, "pravo" blago bi bilo takšno, ki ne bi rabilo nobenega dopolnila, ampak bi preprosto povsem izpolnilo svojo obljubo – 'dobil boš to, kar si plačal, nič več in nič manj'" (prav tam, 112).

⁷ Sogovornice so uporabljale izraz *vrniti milošto*, kar ne pomeni, da vračajo isti dar, kot so ga prejele. To je kulturno nezaželeno. Izraz pomeni, da vrnejo protidar.

jih prejele – v plastičnih ali papirnatih vrečkah, ki so zamenjale časopisni papir, v katerega so ženske nekdanje zavijale milošte. In ker gre za velike količine izdelkov, ki jih prejmejo, jim namenijo posebno mesto, kjer imajo vse milošte na kupu. To je lahko večja škatla, manjši kos pohištva ali kar cela omara. Tako hranjenje vseh milošt ni namenjeno samo ohranjanju spomina na zadnje milošte, da jih znajo enakovredno vrniti. Služi tudi kot arzenal vseh izdelkov, ki jih lahko darujejo dalje. Stvari, ki jih ženske prejmejo v miloštah, namreč redko pustijo zase. Po eni strani dobijo preveč podobnih izdelkov, da bi lahko porabile vse. Samo predstavljajte si količino kave in kock sladkorja, ki jih redno prejema! Po drugi strani se s tem, ko jih darujejo dalje, izognejo kupovanju darov. Tako darovi samo in neprestano krožijo. Kot bom pokazala pozneje, pa darovanje nikoli ne poteka (zgolj) zaradi redistribucije stvari. To je samo materializacija in krinka latentnih značilnosti darovanja. In milošta se na mnogo načinov pretvarja, da je nekaj, kar ni. Najprej s svojim poimenovanjem in kasneje tudi z definicijo pojma milošta, kot se pojavljajo v slovarju in so jih navedle naše sogovornice.

3 Pojem milošta in njegovi pomeni

Pojem *milošta* in še posebej njegove dialektične oblike, kot so *milošča*, *milošća* ter *milost*, imajo močno konotacijo darovanja milošćine. V hrvaškem jeziku⁸ naj bi izhajali iz besedne družine **milost'*-, kamor sodi tudi religijski termin *milòstinja* (hrv.) (Furlan 2008, 22) ali enakopomenski slovenski termin *milošćina*, ki označuje, "kar se dá iz usmiljenja, dobrote, zlasti beraču, revežu" (Slovar slovenskega knjižnega jezika). Tudi termin (božja) *milost* izhaja iz iste besedne družine in celo istega semantičnega polja. In sicer *milošćina* je krščanski termin, ki označuje darovanje materialnih darov revnim v zameno za božjo *milost*, religijsko razumljeno kot "nadnaravni dar, ki je dan človeku za doseg zveličanja" (prav tam). Viri v hrvaškem jeziku jasno kažejo, da je tovrstno darovanje *milošćine* revnim pravzaprav zainteresirano posredno darovanje bogu. "Ali ni prevelika *milost* od Boga, da nam je dovoljeno odrešiti se svojih grehov z *milošćino*? /.../ Za Božjo *milost* prosi z darovanjem *milošćine* bližnjim"⁹ (Melentije Hilandarac 1981).

Ker preučujem darovanje *milošte* izključno v bošnjaški kulturi, ki je močno zaznamovana z islamom, sem izbrala ustrezne semantične ekvivalente. Analogijo darovanja *milošćine* za božjo *milost* sem našla v bošnjaškem pregovoru "deli sadako, da bi imel nafako" (Šterk 2003, 84). Pri tem bom za potrebe svoje primerjave široki pomen pojma *nafaka* smotrno zožila na "Božji dar ali blagoslov" (prav tam, 83), ki naj bi bil tudi nagrada za darovanje *sadake*¹⁰ oziroma *milošćine*, ki jo muslimani darujejo revnim (prav tam, 84).

---

⁸ Pri preučevanju besed iz besedne družine **milost'*- sem se oprla na hrvaški jezik, saj so bili viri v bosanskem jeziku pomanjkljivi ali neobstoječi. Enako sem storila pri preučevanju krščanskih pojmov *milošćine* in *milosti*, pri čemer so viri v hrvaškem in srbskem jeziku uporabljali oba pojma, česar za vire v slovenskem ali bosanskem jeziku ne morem trditi. Uporabljali so bodisi enega bodisi drugega, vendar niso hkrati uporabljali obeh izrazov v eni povedi, da bi označili odnos med *milošćino* (revnim) in (božjo) *milostjo*.

⁹ *Zar to nije prevelika milost od Boga što nam je dozvoljeno da iskupljujemo grijehe naše milostinjom? Milost Božju traži sebi davanjem milostinje bližnjima.*

¹⁰ Mauss o *sadaki*: "Arabska *sadaka* je izvorno tako kot hebrejska *zedaga* zgolj pravičnost; šele pozneje je postala *milošćina*. Lahko celo natančno rečemo, da je v obdobju mišna, v času zmage 'ubogih' v Jeruzalemu, tisti trenutek, ko se je rodil nauk usmiljenja in *milošćine*, ki je potem s krščanstvom in islamom obkrožil svet. V tem času je beseda *zedaga* spremenila pomen, saj v Bibliji še ni pomenila *milošćine*" (Mauss 1996, 37).

Nekatere sogovornice so uporabljale izraz *milošća* tudi, ko so govorile o sadaki, vendar so vse nedvoumno poudarile, da gre za različni darovanji. Ločita se predvsem po tem, komu in zakaj darujejo. Sadako darujejo izključno revnim (muslimanom), da bi izpolnili svoje verske dolžnosti in bili deležni božjih darov, nafake ali milosti (prav tam). Milošto pa darujejo svojim bližnjim, ne glede na njihov družbeni položaj. Dve sogovornici sta še posebej poudarili, da neredko revnejši darujejo večje in vrednejše milošte. "Bogati darujejo tisto, česar ne potrebujejo ali kar so dobili, pa jim ni všeč. A revni ... hočejo se pokazati in nosijo večje milošće," kot je dejala ena sogovornica. Na tem mestu lahko zavrnem navidezno povezavo med pojmom milošta in miloščina. Pojma sta podobna zgolj na ravni označevalcev, medtem ko se označenca obeh diametralno razlikujeta v svojem bistvu. Miloščina ali dobrodelni dar namreč po svoji definiciji izključuje možnost protidaru (Godina 2006, 273),¹¹ medtem ko ga darovanje milošte zapoveduje, kot bomo videli pozneje.

Po ugotovitvi, kaj milošta ni, je neizogibno vprašanje, kaj *je*. Pri iskanju odgovora na to vprašanje sem pregledala bosanske, hrvaške, srbske in srbsko-hrvaške slovarje, ki so zgolj redko vsebovali pojem *milošta*, in svoje sogovornice vprašala, kaj je milošta.

Pregled slovarjev je pokazal, da ima pojem *milošta* več pomenov. Najpogostejši pomen je ljubkost, ljubeznivost, prijaznost (Jurančič 1955; Anić 2003). Drugi najpogostejši pomen, ki me tudi najbolj zanima, je regionalni pojem dar iz ljubezni (Jurančič 1955, Anić 2003). Pojavljajo se tudi pomeni ljubezen, usmiljenje in ljubezniv oговор (Jurančič 1955).

---

¹¹"D/obrodelni dar je eden redkih darov, ki izključuje možnost protidaru. S tem izključuje možnost, da bi prejemnik prvega daru lahko iz pozicije podrejenega obdarovanca dolžnika sploh kdaj izstopil" (Godina 2003, 273). Sklepamo lahko, da revni s tem, ko vračajo obilnejše milošte, želijo posebej močno naglasiti protidar. Da (prvi) dar, ki so ga prejeli, ni bil miloščina, temveč milošta, ki jo bodo s protidarom vrnil. Mauss v *Eseju o daru* piše, da "/k/dor ne povrne darila, ki ga je sprejel, je še zmerom manjvreden /.../ Miloščina je še zmerom žaljiva za tistega, ki jo sprejme" (Mauss 1996, 135), kar pomeni, da je miloščina neprijetna izkušnja za obdarovance. Godina nadalje razvije idejo, da je "/n/elagodje dobrodelnega daru /.../ torej nelagodje vzpostavljanja trajne podreditve, ki izključuje možnost izstopa iz te podreditve" (Godina 2003, 273). Poleg naglasitve protidaru in preprečitve trajne podrejenosti imajo milošte nižjih slojev dodatno vlogo. To temo bom razvila pozneje, ampak naj na tem mestu zgolj pojasnim, da obdarovanec in darovalec vstopata v hierarhičen odnos, kjer je obdarovanec podrejen in darovalec nadrejen. Ko revni darujejo vrednejše milošte in bogati darujejo skromnejše milošte, se bogati prostovoljno vedno bolj podrejajo svojim obdarovancem. Tako darovanje milošte prevzame tudi vlogo simbolne izenačitve začetnih hierarhičnih socialnih položajev.

Tudi sogovornice so ponudile več definicij pojma milošta, ki večinsko odražajo najpogostejši slovarski opredelitvi. In sicer ponajveč so opredeljevale milošto kot dar iz ljubezni, spoštovanja, pozornosti, naklonjenosti. Dežale so, da darujejo zgolj osebam, ki jih "spoštujejo in imajo rade". V skladu s tem, so odgovore na vprašanja o obvezi darovanja vse začele z eno izmed variacij trditve "to je samo običaj, nobena obveza" in poudarile, da darujejo iz naklonjenosti do svojih bližnjih, ne iz obveze. Vendar sem kasneje ugotovila, da sta izključno pozitivna čustvena determiniranost in neobveznost milošte zgolj navidezni. Vse sogovornice so namreč povedale, da same zelo skrbno vodijo evidenco, kdo jim je kaj prinesel in ali so mu dar vrnile. Izpostavile so, da ne želijo nikomur "ostati dolžne". S tem so se v trenutku razblinili vsi prividi o neobveznosti milošte in daru na splošno. Zato bom v nadaljevanju pokazala, na kakšen način je darovanje obvezujoča kulturna praksa.

4 Obveza darovanja

Vesna Vuk Godina pravi, da se antropologi¹² zelo radi vračajo k Marcelu Maussu in njegovemu *Eseju o daru* (Godina 2006, 262). Tako bom storila tudi sama. Začela (in končala) bom pri njegovem opredmetenju obvez darovanja, kot jih predstavi v svoji analizi daru. Držala se bom njegovih nastavkov, kako se obvezujoča narava daru kaže v značilnostih darovanja.

Mauss je svojo slovito analizo oplemenitil s konceptom totalnih družbenih dejstev. Za njih je značilno, da hkrati in na en mah kažejo religijske, pravne, moralne, politične, družinske in moralne institucije (Mauss 1996, 12-13). In Mauss razume darovanje ravno kot totalno družbeno dejstvo. Družbeni fenomen darovanja je totalen, ker odraža obilico institucij, značilnih za družbo, zato darovanje imenuje totalne usluge (prav tam). Še posebej se je osredotočil "na prostovoljno /.../ na očitno svobodno in neobvezno, pa vendar prisilno in zainteresirano naravo teh uslug" (prav tam). Pri tem je ključen zadnji del stavka in še posebej pojem *zainteresirano*, ki ne označuje posameznikove zainteresiranosti. Darovanje namreč ni nikoli povsem individualna in svobodna praksa, neodvisna od družbenih interesov. Ti družbeni interesi so zlasti interesi družbe za produkcijo in reprodukcijo družbenih odnosov, na katerih temelji družba. Vendar to ni zadosti. Maurice Godelier odlično povzame srž zainteresiranosti, ko pravi, da morajo biti ti družbeni odnosi tudi taki, "da je /.../ v interesu vseh posameznikov in skupin, ki so /.../ vanje vpleteni, da v dobro

---

¹² Preučevanje darov in darovanja v družbenih vedah ima bogato disciplinarno raznolikost, pri čemer večina ved poudarja zgolj en aspekt posameznikovega življenja in posledično tudi prakse darovanja. Sociologi in psihologi z motivacijskim pristopom preučujejo zlasti individualne strategije in odločitve pri darovanju (Befu 1980 v Sherry 1983, 158), teoretiki politične ekonomije poudarjajo koristnost premoženja, pridobljenega v darovanju (Sykes 2005, 59), in tržniki s potrošniškimi raziskavami preučujejo predvsem potrošnikovo vedenje ob nakupu darov v primerjavi z nakupi za lastne potrebe (Sherry 1983.). Kot Sherry posebej poudari, pomanjkljivo preučevanje zgolj posameznih vidikov (v potrošniških raziskavah) lahko presežemo s premikom od mikro perspektive k holistični perspektivi, ki jo Sherry najde v antropologiji (prav tam, 157-158). Potrebno je poudariti, da tu antropologija ni naključno izbrana. Je edina veda, ki preučuje družbeno življenje kot totaliteto. "Antropologi se naslanjajo na totaliteto družbenega življenja, kajti ljudje živijo svoja življenja v celoti in združujejo duhovno, politično, ekonomsko in okoliško v eno" (Sykes 2005: 1). Zato bom tudi sama izhajala iz antropološke predpostavke o totaliteti darovanja.

lastne in njihove reprodukcije nastopajo, kot da nimajo interesov" (Godelier 2006, 25).¹³

Nesmiselno bi bilo nadaljevati razpravo o reprodukciji družbenih odnosov in še posebej o družbenih interesih za isto brez omembe ločitve psihološkega in socialnega. Pri Maussu sta ločena po principu binarnih opozicij, kjer sta diametralno nasprotna in hkrati v hierarhičnem odnosu. Gre za podrejenost psihološkega socialnemu (Levi-Strauss 1996, 242-243),¹⁴ ki se razlikujeta v svojem bistvu. Socialno je vodeno z interesi družbe, med katerimi je najbolj jasen interes družbene reprodukcije. Psihološko pa so navidez individualne in svobodne aktivnosti, ki so vedno podrejene socialnemu. In darovanje izvrstno realizira in ponazarja to podrejenost. Darovanje se namreč vedno kaže kot svobodna in individualna aktivnost, ki naj bi jo vodila *zgolj* posameznikova nagnjenja. Brez zunanjih prisil. Še več. Dar, ki ni darovan popolnoma *prostovoljno* in brez interesov, je nezaželen in omalovaževan.

Vendar za darovanjem vedno stoji zainteresiranost za reprodukcijo temeljnih družbenih odnosov, brez katerih bi družba propadla. Posamezniki se je *zgolj* ne zavedajo. "Posamezniki pač mislijo, da samo darujejo. A v resnici delajo nekaj čisto drugega. Ali bolje: delajo še nekaj čisto drugega. Reproducirajo namreč temeljna družbena razmerja, v katerih živijo." (Godina 2006, 263). In dar ne opravlja te naloge s svojo formo izvedbe, ki je med bližnjimi resnično znak naklonjenosti. Opravlja jo s kulturnimi pravili, ki ga obvladujejo (prav tam, 272). Ta kulturna pravila so seveda kulturno raznolika, vendar vedno imajo strukturo treh obvez, ki jih Mauss opredmeti: obveza dajanja, obveza sprejeti

---

¹³ Godelier do tu ponuja povečini reprodukcijo Maussove dediščine, ki temelji na povezanosti daru s produkcijo in reprodukcijo temeljnih struktur družbe, temeljnih družbenih odnosov. Vendar ga "njegovo razpletanje uganke daru v resnici pripelje čisto drugam, kamor je Maussova analiza darovanja pripeljala Maussa" (Godina 2006, 263-264). Mauss je ugotovil univerzalnost darovanja in univerzalnost vloge daru v družbi, medtem ko Godelier ugotavlja, da ima dar v zahodnih modernih družbah drugačno vlogo. Po Godelieru dar na Zahodu naj ne bi bil sredstvo za produkcijo in reprodukcijo temeljnih družbenih odnosov (prav tam). Dar na Zahodu se je namreč umaknil iz javne sfere v zasebno, kjer poteka menjava darov med prijatelji in sorodniki. Zato Godelier (napačno) sklepa, da dar preneha biti vpet v družbeno reprodukcijo zahodnih kapitalističnih družb, kar Godina v spremni besedi njegovega dela Uganka daru odlično pokaže (Godina 2006, 259-274).

¹⁴ Levi-Strauss strogo zavrača psihološki in sociološki redukcionizem. Opozarja namreč, da sta psihično in socialno komplementarna (Levi-Strauss 1996, 243). "Res je torej, da je v nekem smislu vsak psihološki pojav sociološki pojav, da je duševno identično z družbenim. A v nekem drugem smislu se razmerje obrne: dokaz za socialno je lahko le duševen" (prav tam) Posameznik lahko obstaja samo v družbi in družba lahko obstaja samo z realizacijo skozi posameznika.

dar in obveza vračanja (proti)darov.¹⁵ Godelier ubesedi Maussov pristop z obrazcem: "Kaj je vzrok, da v toliko družbah, dobah in v tako različnih kontekstih posamezniki ali skupine čutijo ne samo obvezo, da dajejo ali, kadar jim je dano, da prejemajo, ampak čutijo tudi obvezo, da – kadar so prejeli – vrnejo, kar jim je bilo dano, in to da vrnejo bodisi enako stvar (ali njen ekvivalent) bodisi nekaj več ali boljšega?" (Godelier 2006, 21). Obrazec bom uporabila kot nastavek, da pokažem, kaj določajo posamezne obveze in kako se manifestirajo v darovanju. Pri tem bom poudarila manifestacije obvez v darovanju milošte, ki potrjujejo moje hipoteze.

---

¹⁵ Slednja obveza je za našo analiza najzanimivejša, zato se je na tem mestu nadvse primerno ustaviti pri Maussovem znamenitem raziskovalnem vprašanju, ki ga postavi v Eseju o daru. "Katero pravilo /.../ zagotavlja, da mora človek darilo, ki ga je sprejel, obvezno povrniti? Kaj je ta moč v podarjeni stvari, ki stori, da jo obdarovanec povrne?" (Mauss 1996, 12). Vprašanje, ki je odprlo mnogo razprav. A redkokatera je odmevnejša in plodovitejša od ugotovitev, do katerih je prišel Mauss v svoji analizi daru. Zbral je natančne podatke zlasti o agonističnih vrstah totalnih uslug, ki imajo mnogo različic, vendar praviloma delujejo po načelih rivalstva, uničevanja bogastva, tekmovalnosti in boja (Mauss 1996, 18-19), in jih medsebojno primerjal. Odgovore o "moči v podarjeni stvari" je našel, ali še bolje, poiskal v besedilu maorskega informatorja Tamatija Ranaipirija. Ugotovil je, da vsaki dar s seboj nosi hau ali duh. Tako darovana stvar naj ne bi bila mrtva, ampak naj bi nase vezala hau osebne lastnine prvega darovalca, njegovo dušo. Zato naj bi vedno prejeli tudi duhovno moč daru, ki "se navsezadnje hoče vrniti v rojstni kraj, v svetišče gozda in klana, k lastniku" (Mauss 1996, 25-26). Če obdarovanec ne vrne protidaru, mu grozi zlo, slaba mana ali celo smrt (prav tam; Šterk 2003). Zato Mauss vidi v konceptu hau nositelja obveze vračanja daru. Ta Maussova ideja je bila predmet mnogih kritik, med katerimi najbolj izstopata Lévi-Strauss in njegova kritika, da je Mauss pozabil na znanstveni duh. Pravi, da je koncept *hau* samo domačinska misel, človeška koncepcija družbene realnosti in ne dejanska družbena realnost. "Potem ko je Mauss izluščil domačinsko koncepcijo, bi jo moral reducirati z objektivno kritiko, ta namreč omogoča, da pridemo do realnosti" (Levi-Strauss 1996, 254). Lévi-Strauss je mnenja je, da je potrebno iskati univerzalno "nezavedno mentalno strukturo," ki se izraža s konkretnimi koncepti *mana*, *hau*, *orenda* in celo *nafaka* v bošnjaški kulturi. Druga kritika, ki jo je smiselno omeniti, je kritika Marilyn Strathern, ki se osredotoča na dejstvo, da Mauss totaliteto socialne izkušnje pojasnjuje z analizo posameznika in posameznih stvari. Antropologija ne more preučevati posameznika in sklepati na totaliteto, ki je večja od zgolj vsote posameznih delov. Zato Strathernova predlaga preučevanje družbenih odnosov namesto posameznikov (Strathern 1988 v Sykes 2005, 74).

5 Tri obveze in njihove manifestacije v darovanju milošte

Vsako darovanje je obvezujoče na vsaj tri načine. Darove je obvezno dajati, prejemati in vračati (protidarove). Pri tem so omenjene obveze v komplementarnem odnosu, kar pomeni, da se dopolnjujejo. Pogoj za izpolnitev ene obveze je izpolnitev tudi drugih dveh. Nemogoče je darovati, če bo prejemnik zavrnil naš dar. In hkrati je nemogoče prejeti dar brez obveze, da ga vrnemo ob naslednji kulturno določeni časovni točki. Takó darovanje spodbuja darovanje, iz katerega ne moremo izstopiti. Vsaj ne izstopiti brez sankcij. Tu se avtomatsko pojavi vprašanje, ki je pogojeno z našo vsakokratno izbiro ugodja nad kakršnim koli neugodjem, kar kulturne sankcije nedvomo so. To je vprašanje, zakaj smo sploh vstopili v darovanje. Odgovor ponuja poglobljeni ogled obveze dajati.

5.1 Obveza dajati

Vprašanje, zakaj smo vstopili v darovanje, je v svojem bistvu vprašanje, zakaj sploh darujemo. Kot že omenjeno, obveznost darovanja izhaja iz družbene obveze produkcije in reprodukcije temeljnih družbenih odnosov. In tako je tudi vloga darovanja pravzaprav vzpostavljanje in ohranjanje družbenih odnosov, ki so temeljni za posameznikov obstoj v družbi in (societalno pomembneje) za obstoj družbe same. Kar še vedno ne odgovori na vprašanje, zakaj se konkretni posameznik v konkretni kulturi odloči, da bo vstopil v konkretno darovanje. Tu sta možna dva odgovora. Prvi je, da sploh ne vstopi. Temveč se vanje rodi. Namesto očitnega odnosa darovanja starši-otrok, ki je vsekakor pomemben in se otrok vanj dobesedno rodi, me tukaj bolj zanima, kako se odnosi, ki jih imajo starši s sorodniki in svojimi prijatelji, prenesejo tudi na otroka. Sorodniki in prijatelji darujejo otroku, ker so v dobrih odnosih s starši. Vendar gre za zgolj posredno darovanje otroku, kajti starši so tisti, ki darove vračajo. Bodisi istim sorodnikom in prijateljem bodisi njihovim otrokom, če jih imajo. Zaplet v tej enostavni zgodbi je prehod iz statusa mladostnika v status odraslega. Obredi iniciacije so nedvomno kulturno pogojeni, vendar uspešno opravljena iniciacija praviloma univerzalno pomeni sprejem posameznika v družbo. S tem pridobi nove vloge, za katere je kulturno zaželeno, da jih odrasli posameznik opravlja.

Enega takih iniciacijskih obredov v (tradicionalni) bošnjaški kulturi predstavlja poroka. Še posebej za žensko. Takrat se tudi zgodi prvo darovanje, ko sorodniki in prijatelji staršev darujejo njihovi hčerki, a protidarove vrača odrasla ženska, žena. Ločena od svoje primarne družine, sedaj z vračanjem zastopa svojo zakonsko zvezo ali pozneje družino. V imenu katere vrača tudi milošte, ki jih je prejel njen mož od sorodnikov in prijateljev svojih staršev. Tako na eni strani nadaljuje odnose, ki so bili vzpostavljeni pred poroko, in na drugi strani vzpostavlja nove odnose z moževimi sorodniki in prijatelji (njegovih staršev). Vendar to niso edini odnosi, ki zahtevajo reprodukcijo z milošto. Nekateri se vzpostavljajo povsem prostovoljno. In to je drugi možni odgovor na prej zastavljeno vprašanje, zakaj se konkretni posameznik v konkretni kulturi odloči, da bo vstopil v konkretno darovanje. Želi namreč ohraniti in poglobiti svoje na novo vzpostavljene odnose, zato daruje.

Vsem se zgodi, da v druženju z nekom tako uživamo, da si zaželimo, da se odnos nikoli ne prekine. In morebiti si celo zaželimo, da bi obstajalo neko sredstvo, ki bi nam to zagotovilo. Ker tega sredstva ne poznamo, drugi osebi izkažemo naklonjenost, ljubezen ali ljubeznivost. Včasih z besedami,¹⁶ včasih z darovi. Vendar storimo ravno želeno. Zagotovimo si trajnost kooperativnega odnosa, iz katere druga oseba ne more izstopiti brez sankcij. Ambivalenca odnosa, kjer nekoga ljubimo in ga krati neprostovoljno zvežemo nase, je odlično ponazorjena z znanim Lacanovim geslom o ljubezni "Ljubim te, ker pa v tebi nepojasljivo ljubim nekaj bolj kot tebe, te pohabim" (Lacan 1996, 247). Bolj kot osebo ljubimo idejo, da nas ljubljena oseba nikoli ne zapusti. Iz ljubezni drugo osebo s prvim darom obsodimo na izbiro ene izmed dveh pohabitev. Bodisi večne menjave darov bodisi kulturnih sankcij ob neizvajanju iste. Vendar dar stori

---

¹⁶ Tudi besede so darovi. Katerim vladajo enake zakonitosti o obvezi kot v materialnih darovih. Če bi bilo drugače, ne bi pričakovali (enakega) odgovora na "ljubim te." Če bi bilo drugače, ne bi moški, ki bogato obdaruje žensko, s katero se želi poročiti, pričakoval odgovora "da". Tovrstno tolmačenje besed kot darov utegne pritegniti kritiko v skladu z Godelierjevo ugotovitvijo, da je dar na Zahodu izgubil intenco preračunljivost in obravnavanje bližnjih kot sredstva za doseganje ciljev (Godelier 2006, 253). Do tu se z njim popolnoma strinjam. Vendar se preračunljivost vrne v istem trenutku, ko nekdo krši kulturna pravila darovanja. Ko posameznik ob kulturno določenih točkah časa ne daruje, ga doletijo negativne sankcije. "Od žene. Prijatelja. Ali prijateljice. Sorodnika. Ali sorodnice. Torej od vseh tistih dragih in prijaznih osem, med katerimi po Godelierju menda ni preračunljivosti in intence, da bi drug drugega obravnavali kot sredstvo za doseganje cilja" (Godina 2006, 267). Enako velja tudi za nevrčanje besed, ko kulturno predpisane okoliščine to zahtevajo.

omenjeno na subtilen način, da se udeleženci v darovanju svoje zanke niti ne zavedajo. Še več. Uživajo v njej.

5.2 Obveza sprejemati

Tako so tudi moje sogovornice zanikale vsak pomislek, da je milošta obvezujoča. Jasno so poudarile, da darujejo izključno, ker želijo pokazati naklonjenost, pozornost ali spoštovanje do obdarovanke. To je pravilno *in* napačno. Seveda darujejo, ker so nekomu naklonjene. Vendar to ni vse, kar počnejo z darovanjem milošte. Hkrati vzpostavljajo in ohranjajo družbene odnose, ki so temeljni za družbo. Milošta je privatni dar, zato vzpostavlja in ohranja odnose zasebne sfere. O tem priča že dejstvo, da se darovanje odvija izključno v domu obdarovanke. Dom je očitna prostorska manifestacija zasebne sfere, kamor spustimo samo svoje bližnje, ljudi, ki jim zaupamo. In dom je v primeru milošte tako prostor darovanja kot tudi prostor ohranjanja odnosov s sorodniki in prijatelji. Darovanje se lahko zgodi samo, ko pride darovalka na obisk k obdarovanki. Manifestni in kulturno zaželeni razlog obiska je seveda druženje zaradi medsebojne naklonjenosti, prijateljstva ali sorodstvenih vezi. Darovanje naj bi bilo stranski produkt tega druženja, nič več. Vendar so sogovornice večkrat omenile, da včasih opravijo določeni obisk zgolj, da vrnejo milošto, da ne ostajajo dolžne. Tega nikakor ne rečejo gostiteljici/obdarovanki. Milošte pravzaprav pri nobenem obisku sploh ne omenjajo. Kot sem opisala, darovanje poteka zelo neopazno. S tem darovalke preprečijo, da bi obdarovanka dar zavrnila. Obveza dajanja namreč narekuje, da darujemo nekomu, ki daru ne more zavrni. Milošta to obvezo poglobi. Darujemo nekomu, ki daru ne more zavrni, in na takšen način, da ga ne more zavrni.

Obred darovanja milošte in zapovedana vsebina morebitnega dialoga med ženskama – darovalko in obdarovanko – skupaj onemogočita, da bi slednja zavrnila dar. S tem, ko gostja dar pusti nekje v domu gostiteljice, je preprečen osebni kontakt in mogoča zavrnitev daru. Milošto je namreč nevljudno dati v roke ali kakor koli poudariti, da je darovalka prinesla dar. To je dovoljeno zgolj v skrajnih primerih, ko bi lahko otroci uničili vsebino, če bi milošto pustili izven vidnega polja, ali ko je več gostov in bi gostiteljica utegnila pomešati, kdo ji je

kaj prinesel. Takrat lahko darovalka reče: "Evo nešto malo,"¹⁷ in pokaže na dar, ki ga je prinesla. Tako zgolj za hip preusmeri pozornost na milošto. S tem ali brez tega ima nadaljnji dialog strogo določeno vsebino. Gostiteljica reče "Nisi trebala" ali "Zašto si išta/to donosila?" Gostja praviloma skromno odgovori "Nije ništa." Ena izmed sogovornic nam je pojasnila dialog: "Ko ženska reče 'nije ništa', noče, da bi gostja mislila, da je /gostja/ materialistka in da potrebuje njeno milošto. Noče je užaliti." Spet se kaže zanikanje vsakršne obveznosti vračanja milošte in zanikanje preračunljivosti. Gostja naj bi bila celo presenečena nad milošto, kot da je sploh ni pričakovala, še manj pa potrebovala. Tu se za kratek čas celo pojavi preizkušanje posamezničine podrejenosti kulturnim pravilom. S tem, ko obdarovanka reče, da dar ni bil potreben, darovalko postavi pred izbiro. Darovalka lahko v skladu s kulturnimi pravili podcenjuje svoj dar in reče, češ da ni nič. Teoretično pa lahko tudi krši kulturna pravila in na primer pritrđi, da res ni bilo potrebno in dar celo vzame nazaj. V tem primeru bi obvezno sledile sankcije (ki jih bomo podrobneje pogledali kasneje). Zato je sintagma "nisi trebala" več kot zgolj del zapovedanega dialoga med darovalko in obdarovanko. Je tudi kulturni test, ali je posameznica podrejena kulturnim pravilom oziroma ali se v njenih dejanjih realizira podrejenost psihološkega socialnemu. Zgolj posameznik, ki tudi na račun lastnega nelagodja (psihološko) sledi kulturnim pravilom (socialno), je vreden naziva pripadnika kulture. Ki ga ženske v bošnjaški kulturi pridobijo s poroko, katere vloga v darovanju milošte je že bila nakazana.

Če se vrnem k obvezi sprejemanja darov, kaj milošta stori s takim obredom darovanja ali (brezizhodnostjo) sprejemanja? Prepreči osebni stik med darovalko in obdarovanko, s čimer prepreči tudi možnost zavračanja daru. Mauss pravi: "Če nočemo dajati daril, če nočemo sprejemati gostov in, prav tako, če darila odklanjamo, je isto kot da bi napovedali vojno; pomeni, da odklanjamo povezanost in občestvenost" (Mauss 1996: 28). Milošta s svojim načinom darovanja zagotavlja trajne odnose kooperacije, solidarnosti, naklonjenosti in prijateljstva. Da bi ti odnosi obstaja(ja)li, seveda ni dovolj samo dajati in sprejemati. Potrebno je tudi vračati.

---

¹⁷ *Evo nekaj malega.*

5.3 Obveza vračati

Obveza vračati darove določa, da je potrebno vrniti dar ali protidar v enaki ali večji vrednosti. V primeru darovanja milošte to pomeni, da je potrebno darovati milošto, ki je enako ali več vredna kot milošta, ki smo jo prejeli. Nikakor pa ne smemo vrniti iste milošte, saj je to žaljivo. Žaljivo je tudi, da se samo neka stvar oziroma del milošte, ki ga je ženska darovala, vrne k njej, četudi ne neposredno od obdarovanke, ki ji ga je darovala. Tu gre za skorajda neupravičeno užaljenost, saj so nam vse sogovornice pojasnile, da shranjujejo prejete milošte, da bi lahko naredile nove kombinacije stvari in jih podarile dalje. Zgolj redko obdržijo prejete darove zase. Včasih obdržijo stvari, ki so jim zelo všeč ali imajo posebno čustveno vrednost. Večino prejetih stvari pa shranijo in kasneje uporabijo za darovanje drugim. Zato tudi skrbno vodijo evidenco, kdo jim je kaj prinesel in (še pomebneje) ali so že vrnile milošto. Jasno so poudarile, da ne želijo nikomur "ostati dolžne". Naj uporabim to sintagmo za ogled odnosa med obdarovancem in darovalcem. To je upniško-dolžniški odnos (Godina 2006, 268), ki se vzpostavi s prvim darom. Ko obdarovanec prejme dar, postane dolžnik darovalca. In darovalec postane upnik. Vendar vlogi nista poljubno določeni. Sta izjemno hierarhični. Dolžnik je podrejen upniku. In zgolj s protidarom, ki ga dolžnik da upniku, se vlogi lahko zamenjata. Sam upniško-dolžniški odnos se s tem ne konča, temveč se reproducira. In tako se zgodi ob vsakem novem darovanju. Vlogi upnika in dolžnika se zamenjata, odnos se reproducira. Obdarovanec pa naj bi bil ob prejetju daru zadovoljen, srečen. Vstopanje v pozicijo podrejenosti pa praviloma spremlja zadovoljstvo (prav tam). Vendar milošta tu nastopi nekoliko drugače. Sogovornice so namreč zelo negativno označile podrejeno pozicijo dolžnika. Poudarile so, da same želijo čim prej vrniti milošto. Ne želijo ostajati dolžne. Kot omenjeno, včasih opravijo obisk samo, da bi vrnile milošto. Kaj jih tako moti v podrejeni poziciji dolžnika, ki je na Zahodu tako priljubljena? Nemara gre iskati razlog za njihovo nelagodje v sankcijah, ki sledijo nevračanju darov. Mauss pravi: "Obveza, da dostojanstveno povrnemo, je imperativ. Človek za zmerom izgubi 'obraz', če ne povrne ali /v primeru potlača/ če ne uniči enakih vrednosti" (Mauss 1996, 84). Sogovornice so na vprašanja o morebitnih posledicah, če kdo ne vrne milošte, praviloma odgovarjale nikalno. "Nič se ne zgodi," so enostavno zaključile. Kasneje v

pogovorih sem ugotovila, da sankcije obstajajo. Vendar so v skladu z ostalimi značilnostmi milošte zelo prikrite.

Tri sogovornice so mimogrede omenile pojem *sramota*. Njihova konkretna uporaba besede *sramota* v povezavi z milošto je bila osredotočena na to, da je *sramota* ne vrniti milošto. *Sramota* je sicer pogosta sankcija ali grožnja pred sankcijami v bosanski kulturi. Označuje omadeževan ugled posameznika ali še pogosteje ugled njegove družine. Do *sramote* pride, ko posameznik ali skupina naredi nekaj kulturno nezaželenega ali obratno ne naredi nečesa, kar je kulturno močno zaželeno. Neredko se *sramoto* povezuje z "izgubo obraza", kot navaja tudi Mauss v zgornjem navedku. In v primeru milošte pride do *sramote*, če posameznica ostane dolžnica, če milošte ne vrne, če krši pravila darovanja. Zato se ženske iz strahu pred *sramoto* trudijo ob naslednji primerni kulturni časovni točki vrniti milošto. Včasih jo tudi same ustvarijo, ko gredo na obisk zgolj z razlogom, da povrnejo milošto.

Ena sogovornica pa je omenila trajnejši vpliv nevračanja milošte. To je bil negativni vpliv na usodo ali nafako, ki jo lahko razumemo tudi kot posameznikovo usodo, ki naj bi bila dana od boga (Šterk 2003, 83-84). Za ponazoritev je navedla zgodbo svoje znanke, ki je imela hčeri dvojčici. Ena izmed njiju se je poročila, medtem ko je druga ostala dolga leta doma. Mater je skrbelo, zakaj se dekle ne poroča, zato je opravila muslimansko obredno molitev, ki se imenuje *istihara* (*istihara-namaz*). To molitev verniki opravijo, ko sami ne poznajo odgovorov na vprašanja, ki se jim porajajo, in potrebujejo božjo pomoč pri odločitvah. Po molitvi naj bi se jim odgovor prikazal v sanjah. Tako je mati sanjala, da ni vrnila milošte gospe, ki je prinesla milošto ob rojstvu hčera. Ker je gospa že umrla in ji ni mogla vrniti milošte, je mati darovala *sadako* v njenem imenu. Čez 7 dni se je hči poročila, kar naj bi bil argument za vez med milošto in nafako. V času preučevanja milošte sem večkrat slišala tudi pogovor "ne vrati milošte i kći ti se neće udat"¹⁸.

Prekrivanje milošte in poroke je vsekakor zanimivo, vendar ni naključno. Milošta in darovanje na splošno lahko stečeta zgolj, ko se zgodi distribucija dobrin. Tu gre zelo jasno za sistem menjave. Vendar Levi-Strauss ugotavlja, da

---

¹⁸ *Ne vrni milošte in tvoja hči se ne bo poročila.*

enako drži tudi za poroko. Avtor loči tri kulturno univerzalne sisteme menjave – menjava dobrin (darovanje), menjava žensk (poroka) in menjava besed (jezik). Poroka je zanj menjava ali arhetip menjave (Levi-Strauss 2002, 404). To utemeljuje v sklepu dela *Elementarne strukture sorodstva*, ko pravi: "V izvoru poročnih pravil /.../ lahko vedno najdemo sistem menjave" (prav tam, 399). Ali kot pojasnjuje Šterk, "da bi moški prišel do žene, mu jo mora neposredno ali posredno prepustiti nek drug moški, ki je z njo v nekem odnosu sorodstva; ponavadi je to njen oče ali brat" (Šterk 1998, 78). Navidez se zgodi zgolj distribucija žensk ali "empirična izmenjava vrednosti med sodelujočimi skupinami" (Hrženjak 2002, 56). Navidez, kajti že Mauss je z vpeljavo koncepta *hau* pokazal, "da je dar prežet s simbolnim pomenom" (prav tam, 59). Stvarne lastnosti daru so same po sebi nepomembne. Kot sem pokazala na primeru milošte, darovanje nikoli ne poteka zaradi (distribucije) darov. Ženske zelo redko obdržijo prejete darove. Posamezni predmeti, katerih različice prejemajo v velikih količinah, izgubljajo uporabno vrednost. Deset prejetih zavitkov kave izniči uporabno vrednost enega zavitka. Zato predlagam drugačno branje darovanja. Empirična menjava darov je zgolj nosilec simbolne vrednosti darov in simbolne vrednosti same menjave. Slednje je še posebej pomembno. Zavedanje, da imajo darovi (bodisi dobrine bodisi ženske) simbolno vrednost, ni dovolj. Levi-Strauss piše, da "vrednost menjave ni preprosto enaka vrednosti izmenjanih dobrin. Menjava /.../ ima sama v sebi družbeno vrednost. Je sredstvo povezovanja ljudi in, poleg naravnih sorodstvenih vezi, način vzpostavljanja umetnih sorodstvenih vezi, ki jih urejajo pravila" (Levi-Strauss 2002, 401), če se vrnemo k poroki. Milošta in poroka torej delita univerzalne značilnosti darovanja, to je simbolna vrednost menjave, ki je vselej povezovanje ljudi. Tu igra posebno vlogo recipročnost darovanja. Darovanje res vzpostavi družbene odnose, vendar jih šele vračanje darov potrdi. Z drugimi besedami, recipročnost darovanja je temeljni integrativni družbeni odnos (Hrženjak 2002, 57). Izpolnitev vseh treh obvez darovanja je tako pogoj za vključitev v družbeni sistem. Ali obratno, kot je ugotovil Malinowski pri preučevanju kule: "/Domorodci/ vedo samo, da pomeni nesodelovanje v kuli in spremljajočih obredih nesodelovanje v skoraj vseh aspektih socialnega življenja" (Šterk 1998, 46). Povsem enako drži tudi za milošto, saj je neločljivo povezana z mnogimi družbenimi institucijami. Kulturno določene časovne točke darovanja milošte so

na primer pogojene z institucijo religije, saj gre pogosto za muslimanske praznike. Religija vpliva tudi na vsebino darov, saj se prepoved uživanja alkohola prenese na milošto s prepovedjo darovanja alkohola. Če se vrnem k instituciji poroke, ta predstavlja v življenju ženske nujni pogoj, da lahko sploh sodeluje v darovanju milošte, jo prejema in seveda vrača. In hkrati se ne more zgoditi nobena poroka brez darovanja milošte - bodisi nevesti bodisi družini enega ali obeh mladoporočencev. Nadalje je sam obred darovanja milošte vezan na institucijo druženja z bližnjimi, ki se v bošnjaški kulturi realizira v obisku na domu, ki je pogoj za darovanje milošte. Izjemna raznolikost v priložnostih darovanja in posledično tudi vsebinah darov nas napeljuje na misel, da ne gre za uniformno darovanje. Vendar bi bilo sledenje tovrstni ideji napačno. Raznolikost milošte zgolj priča o družbeni vpetosti v mnoge institucije, ki jo vedno znova oblikujejo s svojimi konkretnimi pravili. Na tem mestu se lahko še poslednjič vrnem k Maussu in zatrdim, da je milošta v resnici totalno družbeno dejstvo. Ko jo poskušamo ločiti od drugih družbenih institucij, nam preostane banalna podoba teatralnega darovanja neuporabnih predmetov domnevno iz čiste naklonjenosti do bližnjih. In kot sem pokazala v diplomskem delu, milošta je vse drugo kot to.

6 Sklep

Sklenila bi rada z dvema trditvama. Moje raziskovanje milošte je odgovorilo na mnoga vprašanja, ki sem jih postavila pred začetkom pisanja diplomskega dela. In hkrati je odprlo še več novih, ki si nedvomno zaslužijo podrobnejši ogled v prihodnosti.

Pri raziskovanju milošte sta me usmerjali dve delovni hipotezi. Prva je bila, da je milošta obvezujoča praksa darovanja, in druga, da konkretno darovanje milošte prikriva obvezo darovanja. Moja prvotna opazovanja milošte so bila osredotočena predvsem na neobveznost darovanja, ki jo odlično povzema izraz "nisi trebala". Ta nujni izraz v obredu darovanja vedno znova poudari, da dar ni bil obvezen. Da bi se obisk lahko zgodil tudi brez milošte. Vendar se nikoli ne zgodi brez milošte. Moje sogovornice so sicer zelo jasno zanikale obvezo darovanja milošte, ampak hkrati so sporočale, da darujejo milošto ob vsaki kulturno določeni priložnosti. Tako ravnanje ne bi bilo množično, če bi bilo darovanje milošte stvar arbitrarnih odločitev posameznic in ne obveze daru. V diplomskem delu sem pokazala, da je milošta kot vsak drugi dar določena s kulturno univerzalnimi obvezami dajati, prejemati in vračati. S tem potrjujem svojo prvo hipotezo.

Težave, s katerimi sem prišla do potrditve, da je milošta obveza, posredno že potrjujejo mojo drugo hipotezo. Sogovornice so večkrat poudarile neobveznost darovanja milošte, češ da gre samo za običaj in nikakršno obvezo. Tudi obred darovanja, ki mora v skladu s kulturnimi pravili darovanja milošte potekati čim bolj neopazno, potrjuje, da konkretno darovanje milošte prikriva obvezo darovanja. Tako sem potrdila obe hipotezi, ki sta navidez izključujoči, vendar zgolj odražata ambivalentnost milošte. Milošta je namreč dar, ki izvrstno prikriva obvezo darovanja. Potrditev slednje ugotovitve je bila vsekakor cilj mojega diplomskega dela, vendar ne morem zanikati dejstva, da je to samo začetek. Začetek, kot je lahko le preučevanje fenomena, o katerem ni bilo predhodno napisano niti eno znanstveno delo.

Neobstoj znanstvene (ali pravzaprav katere koli druge) literature je pomenil težavo zgolj v začetnih korakih moje analize milošte. Sprva zastrašujoča

praznina je postala izziv, kako jo kakovostno zapolniti. Moje ugotovitve o milošti so naknadno izziv še poudarile. Zato želim namesto zaključka osvetliti nekaj vprašanj, ki so nastala v pisanju diplomskega dela in morebiti pomenijo dopolnitev predmeta v bodočih raziskovanjih.

Eno ključnih vprašanj je primerjava milošte in darovanja ob obisku, ki je prisotno v slovenski kulturi. Ko sem pojasnjevala svoj predmet raziskovanja posameznikom, ki ne poznajo milošte, so neredko vzpostavljali vzporednice med milošto in podobnim darovanjem v slovenski kulturi. Zanimivo bi bilo preučiti njune podobnosti in razlike, ki bi mogoče celo poudarile dodatne univerzalne značilnosti darovanja milošte, ki so tokrat ostale skrite. Podobno primerjavo bi lahko storila z razširitvijo predmeta na milošto v bosanski kulturi, kjer bi vključila preučevanje milošte tudi v srbski in hrvaški kulturi v Bosni in Hercegovini. Posebej zanimivo bi bilo preučevanje vezi med institucijo darovanja in drugimi institucijami, ki postavljajo ločnice med bošnjaško, hrvaško in srbsko etnično skupino v Bosni in Hercegovini. Možnosti za primerjavo milošte z drugimi darovanji je neskončno, zato naj bo to diplomsko delo kot milošta. Nedvomno pomeni začetek novih odnosov, katerih potrditev se bo šele zgodila.

7 Literatura

Anić, Vladimir. 1998. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

--- 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

Furlan, Metka. 2008. O slovenskih parih tipa kost : koščica ali nastanku razmerja -st- : -šč-i- : (k identifikaciji zgodnjepraslavske akrostatične deklinacije ijevskih samostalnikov). *Jezikoslovni zapiski : zbornik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša* 14 (1): 7-27.

Godelier, Maurice. 2006a. *Uganka daru*. Ljubljana: Študentska založba.

Godina, Vesna Vuk. 2006. O uganki daru nasploh (in na zahodu še posebej). V *Uganka daru*, Maurice Godelier, 257-274. Ljubljana: Študentska založba.

Hrženjak, Majda. 2002. *Simbolno: izbrana poglavja iz francoskega strukturalizma*. Ljubljana: Študentska založba.

Jurančič, Janko. 1955. *Srbohrvatsko-slovenski slovar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Lacan, Jacques. 1996. *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

Lévi-Strauss, Claude. 1996. Uvod v delo Marcela Mauss. V *Esej o daru in drugi spisi*, Marcel Mauss, 227-266. Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

--- 2002. Sorodstvena pravila. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 30 (209/210): 399-411.

Mauss, Marcel. 1996. *Esej o daru in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Melentije Hilandarac, ur. 1981. *Duhovna gradina : zbirka mudrih izreka svetih otaca za duhovni život*. Beograd: Manastir Slance. Dostopno prek: <http://www.prijateljboziji.com/shared/media/books/41/pdf-serb.pdf> (30. julij 2011).

Sherry, John F. 1983. Gift Giving in Anthropological Perspective. *The Journal of Consumer Research*. 10 (2): 157-168.

Slovar slovenskega knjižnega jezika. 2000. Dostopno prek: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html> (10. avgust 2011).

Sykes, Karen. 2005. *Arguing with anthropology: an introduction to critical theories of the gift*. London; New York: Routledge.

Šterk, Karmen. 1998. *O težavah z mano: antropologija, lingvistika, psihoanaliza*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, Študentska založba.

--- 2003. Šta je nafaka? *Odjek* 56 (2/4): 83-90.

Žižek, Slavoj. 2010. *Začeti od začetka: čitanka*. Ljubljana : Cankarjeva založba.